

KÜRESELDEN YERELE TARIM POLİTİKALARI*

From Global to Local Agricultural Policies

*Şinasi ÖZTÜRK***

Özet

Tarım, tarımsal üretim, tarım politikaları ve bunların sosyo-ekonomik sonuçları gerek kalkınmasını tamamlamış gerekse kalkınmakta olan ülkelerin en önemli konularından birini oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda “yenidünya düzeni” ile oluşturulmak istenen “küresel” ilişkiler, toplumsal hayatın ve ekonominin diğer alanlarında olduğu gibi tarım sektöründe de yeniden paylaşımı ve kimin neyi ne zaman üreteceğini yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da yerel üretim yapan tarım sektörü de bu değişimden ve oluşumdan etkilenmektedir. Özellikle son 25 yılda dünya genelinde uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarının Türkiye’de uygulanan tarım politikaları üzerinde bir etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Neo-liberal ekonomi politikaları, Tarım politikaları, Yenidünya düzeni, Küreselleşme, Köy kalkınması, Kırsal değişim.

* Bu çalışma TUBİTAK tarafından desteklenen 106K322 nolu “1980 Sonrası Değişen Tarım Politikalarının Sosyolojik Etkileri: Muğla Köyleri Örneği” adlı projenin bir parçasıdır.

** Yrd.Doç.Dr., Muğla Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Abstract

Agriculture, agricultural production, agricultural policies and the socio-economic results constitute one of the most significant issues of both developed and developing countries. Global relations, especially during recent years, are intended to be established with a “new world order”, aims to direct reallocation (redistribution) and who products and when to product as in other sectors of economy. From that perspective, local production sector has also been influenced from that transformation and change.

Keywords: Agriculture, Neo-liberal economy policies, Agricultural policies, New world order, Globalization, Rural development, Rural change.

Giriş

Tarım sektörü, kalkınmışlık düzeyi ne olursa olsun tüm ülkeler için hem ekonomik hem de siyasi olarak önem taşımaktadır. Gerek gıda maddelerinin üretimi gerekse endüstriye hammadde üreten tarım sektörü, bu yönleri ile hem kendi bünyesinde (tarım sektörü) hem de diğer sektörlerde istihdam yaratmaktadır. Tarım sektörü ülke nüfusunun beslenmesini sağlaması, milli gelire ve istihdama katkı sağlaması, sanayi sektörünün hammadde ihtiyacını karşılaması, sanayiye sermaye aktarması, ihracata doğrudan ve dolaylı katkıda bulunması gibi nedenlerden dolayı ülke ekonomilerinde vazgeçilmez bir sektördür (Tekinel, 2004). Bu nedenlerle bütün ülkeler tarım sektörlerinin gelişmesi için ekonomik ve sosyal politikalar üretmektedir.

Kırsal kesim ile ilgili tartışmalar özellikle son 30 yıldır konu ile ilgili çevrelerde gündem oluşturmaktadır. Özellikle Dünya Bankası'nın ve Birleşmiş Milletlere bağlı kuruluşların kalkınma planlarında "yeni strateji" önerilerinden sonra kırsal-tarımsal kalkınma konusunda araştırmalar ve tartışmalar artmıştır. Kırsal kesime yönelik bu çalışmaların temel konularını genellikle gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılması, istihdam, yoksulluk ve dengeli paylaşım oluşturmuştur. Kırsal kalkınmanın son 30 yılda birçok araştırmacının temel araştırma konusu olmasının en önemli nedenlerinden bir tanesi, dünya nüfusu içerisindeki yoksulların büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması, ikincisi ise kırsal kesimde, özellikle tarım alanında, yapılacak üretimin ve verimliliğin artırılmasının amaçlanmasıdır.

Bu açıdan bakıldığında kırsal kalkınma hem ulusal hem de uluslararası düzeyde gerek devletlerin gerekse uluslararası kuruluşların "müdahalesinin (düzenlemesini)" gerektiren tedbirler içermektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde hem ülkelerin genel ekonomik kalkınmasında hem de kırsal (tarımsal) kesimin kalkınmasında devletin bir takım düzenlemelere gitmesini gerektirmiştir. Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü ve diğer uluslararası kuruluşların önerileri ile hazırlanan, uygulanan ve uygulatılan bu politikaların gerçekte kırsal kalkınmayı sağlayıp sağlayamadıkları tartışma konusudur. Bu konudaki tartışmalar ve araştırma sonuçları yazının ileri aşamalarında ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu bölümde yapılacak olan, sadece konu ile ilgili tartışmalara ve yaklaşımlara kısaca değinilerek konunun çerçevesini çizmek olacaktır.

Bu noktada önemle belirtilmesi gereken konu “tarımsal kalkınma” ve kırsal alanda değişim konularının “interdisipliner” bir yaklaşımla daha kapsamlı incelenebileceği düşüncesidir. Fakat aynı zamanda literatüre bu konuda daha fazla bilgi birikimi sağlamak açısından sosyolojik bakış açısı bu yazının temelini oluşturacaktır. Tarımsal kalkınma ve değişimin tek başına geleneksel ekonomik anlayışla üretim ve planlama aşamalarında kaynakların verimli kullanımı konularına odaklanarak araştırılması konunun tek bir boyutunu-yönünü incelemekten ve açıklamaktan ileri gidemez. Bu nedenle böyle bir konunun incelenmesinde sosyal ve siyasi faktörlerin dâhil edilmesi, farklı boyutlardan da bakarak konuyu daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır. Bu anlamda bu çalışmada tarımsal kalkınma ve kırsal değişim sadece ekonomik değil fakat aynı zamanda daha yoğun olarak sosyal ve politik bakış açıları ve analizleri de içerecektir.

Diğer yandan da yukarıda da belirtildiği gibi, kırsal kalkınma amaçlı devlet müdahaleleri (tarım politikaları) tek başına konuyu açıklamaya yetmeyecektir. Buna rağmen, son 20-30 yıldır özellikle Türkiye ve benzeri kalkınmakta olan ülkelerde olduğu gibi, tarımsal-kırsal alanda kalkınmayı sağlamak amacı ile alınan kararlar ve uygulamalar her geçen gün artmaktadır. Bu müdahaleleri, tarımsal desteğin bazı alanlarda kimi zaman azaltılmasında kimi zaman arttırılmasında, hangi ürünlerin ne şekilde ve ne miktarda üretileceğinde, üretimin yerel, ulusal veya uluslararası pazara yönelik olup olmayacağı konusunda ve uluslararası ticaret anlaşmalarına kadar geniş bir yelpazede görmek mümkündür.

Kırsal/tarımsal değişimden bahsederken sadece değişimin ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları değil fakat aynı zamanda teknolojik, çevresel ve demografik etkenlerini de dikkate almak gerekir.

Temel Yaklaşımlar

Bu noktada kırsal (tarım) kalkınma ve değişim ile ilgili konulara odaklanmış üç grup yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Bu yaklaşımlar sistem yaklaşımları, karar alma yaklaşımları ve yapısal-tarihsel yaklaşımlar olarak adlandırılabilir.

1. Sistem Yaklaşımları: Özellikle 1950’li yıllarda başlayan çalışmalar aynı zamanda sistem yaklaşımlarının tarımsal-kırsal alanda yaşanan değişikliklere ilişkin kuramsal ve kavramsal temelini de oluşturmuştur. 1960 ve 1970’li yıllarda bu kuramsal yaklaşım daha çok

netleşmiş aynı zamanda bu kuramsal yaklaşımla yapılan çalışmaların sayıları artmıştır. 1980 ve sonrasında bu kuramsal yaklaşıma gelen eleştiriler ışığında yeni arayışlar ortaya çıkmış diğer kuramsal yaklaşımlarla ortak noktalar saptanmış ve bu dönemde yapılan araştırmalarda da bunun etkileri olmuştur. Bu nedenle burada temel alacağımız kuramsal açıklamalar ve araştırma örnekleri daha çok sistem yaklaşımında bu alanda temel alınan çalışmalar olacaktır. Son 20 yıllık çalışmalar daha çok “hibrid” nitelik içerdiği için bu çalışmalara daha sonraki kırsal değişme konusunda yapılacak literatür çalışmasında ele alınacaktır.

Sistem yaklaşımçıları genellikle kırsal kalkınma ve tarımsal değişim ile ilgili konularda daha çok çevresel, demografik ve teknolojik faktörler ile sistem arasındaki ilişkiler üzerinde odaklanırlar. Örneğin, Boserup (1965) artan nüfus yoğunluğu, tarımsal üretimde teknolojik ve tarımsal yöntem değişikliği konuları ve bu konulardaki değişikliklerin sosyal ilişkilerde ve kurumlarda yol açtığı değişiklikler üzerinde durmuştur. Bu konuda Allen (1965) nüfus, çevre ve tarımsal teknikler ile sistem arasındaki ilişkileri incelemek için “çevrenin taşıma kapasitesi” kavramını geliştirmiştir.

Konu ile ilgili diğer bir örnek, Chambers ve Harris’in (1977) Hindistan’da yaptıkları çevre ve nüfus yoğunluğu ile ücretlendirme ve iş ilişkilerini inceleyen çalışmalarıdır. Bunların dışında kırsal ve tarım kesimindeki değişikliklerin genel sistem kavramını kullanarak açıklamaya çalışan Biggs (1977) ve Burns (1976) gibi sistem yaklaşımçıları da vardır. Bu araştırmacılar kırsal toplumları (bir sistem olarak) sosyo-ekonomik bileşenleri ile incelemişlerdir. Özellikle Biggs, çalışmalarında tarım toplumunu bir “değişmez” olarak ele alır.

Foster (1965) konu ile ilgili çalışmalarında sistem yaklaşımını işlevselci gelenek ile bağdaştırmaya çalışır. Foster’e göre kırsal değişim bireylerin sınırlı ürünlere olan konumları ve bu ürünlere olan sahiplikleri ile ölçülebilir. Diğer bir deyişle, tarım topluluklarında yapı ve kültür, maddi koşullarda ortaya çıkan değişimlere bağlıdır. Foster’in kırsal tarım toplumlarının değişimi ile ilgili yaptığı çalışmalardan çıkardığı sonuçlardan birisi, tarım kesiminde yaşayan insanların değerlerini ve davranışlarını değiştirmek için önce onlara konunun rasyonalitesini anlatmanın gerekliliğidir.

Bunların dışında ekolojik faktörlerin etkisi üzerine yoğunlaşan araştırmacılar olduğu gibi (Geertz, 1963; Evlin, 1973) ekolojik ve

demografik faktörleri birlikte inceleyen çalışmalar da vardır (Kjekshus, 1977). Sistem yaklaşımı içerisinde diğer önemli bir çalışma da Epstein'in (1962) ekonomik ve toplumsal değişme arasında ilişki kurmaya çalışan araştırmasıdır. Son yıllarda yapılan çalışmalar daha sonraki bölümlerde verilecektir.

Genel olarak bakıldığında sistem yaklaşımı çerçevesinde yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu sadece demografik, ekolojik ve teknolojik faktörlerin sistemle olan ilişkisini incelemişler, fakat konunun ulusal ve küresel ilişkiler çerçevesinde ekonomik ve özellikle siyasi boyutuna yeterince değinmemişlerdir. Diğer yandan, yine sistem yaklaşımı daha çok konunun siyasi ve ekonomik boyutları ile değişimi değerlendirirken sosyolojik etkilerine fazla değinmemiştir.

2. Karar Alma Yaklaşımları: Kırsal değişimi inceleyen yaklaşımlardan ikincisini karar alma yaklaşımı olarak adlandırmak mümkündür. Genel olarak karar alma yaklaşımları klasik ve neo-liberal ekonomi politikaları düşüncesini taşıyan araştırmaları içermektedir. Karar alma yaklaşımı genellikle tarımsal alanda kaynakların dağılımı ve çiftçilerin yeniliklere ve pazara yönelik tepkilerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımı temel alan çalışmalarda kabul edilen varsayım bireylerin kendi değer ve davranışlarında değişen koşullara göre seçim yaptığı düşüncesidir. Bu tür çalışmaların en çok vurguladığı kavramlar arasında "girişimcilik" bulunmaktadır (Anderson, 1986, 1991 ve 2003; Barth, 1966; Long, 1968 ve 1977; Ortiz, 1973; Hill, 1970).

Karar alma yaklaşımı çerçevesinde yapılan çalışmaların hemen hepsi birey ve bireyin davranışları üzerinde yoğunlaşmış olmaları, değişimin sistem ile olan ilişkisini kaçırmalarına yol açmıştır (Long, 1977; David, 1971; Wharton, 1971). Örneğin Anderson tarım ürünlerinin liberalleşmesinin küresel etkileri (1991) konulu araştırma yapmış, kalkınmakta olan ülkelerde uygulanan tarım ekonomisinde korumacılığı eleştirerek (1986) ve tarım ürünlerinde dünya ticaretinin liberalleşmesinin kırsal alanda yoksulluğa etkilerini incelemiştir (2003). Fennel (1997) ortak tarım politikalarının devamlılığı ve yol açtığı değişimleri incelemiştir. Ellis (1983, 2000) köylü ekonomisi ve tarımsal kalkınma konusunda yeni bir anlayışla bu alanda inceleme konusunu hane halkı olarak ele almış ve hane halkı ve genel ekonomi arasında bağ kurmaya çalışmıştır.

Bu çalışmaların bir kısmı çiftçilerin değişen teknolojiye ve pazar ilişkilerindeki değişikliklere tepkilerini incelemiştir. Bu konuya en iyi

örnek Scott'un (1976) tarımsal toplumun tarihsel süreç içerisinde dönüşümünü Vietnam köylerinde yaptığı çalışmalar verilebilir. Scott'un tarımsal ürünlerin ticarileştirilmesi ve devletin bürokratik müdahalelerinin köylüler üzerinde yaptığı etki ve köylülerin bu duruma tepkisi incelemiştir.

Fakat bu çalışmaların hemen hepsi daha önce de belirtildiği gibi sistemin bir bütün olduğunu gözden geçirir. Karar alma yaklaşımlarının hemen hepsi konuyu daha çok ekonomik yönde ele almıştır. Bu nedenle sosyolojik kısmı eksik kalmıştır.

3. Yapısal-Tarihsel Yaklaşımlar: Yapısal-tarihsel yaklaşımlar bu çalışmada kullanılacak kuramsal ve kavramsal çerçeveyi oluşturacaktır. Bu yaklaşım üretim işleminin kendisinde başlayarak konuyu incelemeye başlar. Bu yaklaşım temel alınarak yapılan çalışmalar, insanın doğal çevre ve üretim ile olan ilişkilerinin incelenmesine odaklanır. Sistem yaklaşımından farklı olarak, kaynakların mülkiyeti ve kontrolünü incelemenin merkezine alır. Bu tür çalışmaların bir kısmı, kimi zaman belirli bir mülkiyet ilişkisinin toplu kullanımı sırasında çevreye verdiği zararları da inceler. Örneğin, Djurfeldt ve Lindberg (1975), toprak kullanımının ekolojik ilişkilerini inceler. Blaikie ve Seddon (1980), ekolojik krizi konu edinmişlerdir. Sohel (Ed. Glantz içinde) Afrika'da yaptığı çalışmalarda mülkiyet biçimi ve çevresel zararı incelemiştir.

Yapısal-tarihselci yaklaşımçılar, toplumsal ilişkilerin yapısı ve çatışma konusu üzerinde ısrarla durur. Tarımsal-kırsal değişimde toplumsal sınıf yapısı (kaynakların mülkiyeti ve kontrolünün farklı sınıfların elinde olması) genel olarak değişimin nedenlerinden birisi olarak görülür (Kitching, 1980; Laclau, 1971). Bunun yanı sıra, bu yaklaşım girdilerin ve ürünlerin alım-satımını da tarım ekonomisi içinde inceler (Meillassoux, 1971). Diğer bir deyişle, üretimin metalaştırılması yolu ile küçük çiftçilerin tarihsel süreç içinde ulusal ve uluslararası pazarlara eklenmesi temel vurgu yapılan konulardan birisidir. Üretimin metalaşması, özellikle tarımsal-kırsal dönüşümde hemen pek çok yerde gözlemlenebileceği gibi, üretimin kendi kullanımı yerine, değişim için ya da pazarda satmak üzere yapılması, küçük çiftçinin en azından bazı temel ürünlerin alım-satımında daha büyük pazar ilişkilerine bağımlı olması sonucunu doğurmuştur. Bu durumda, üretimin metalaşması, küçük çiftçinin kapitalist üretim ilişkilerine eklenmesine yol açmaktadır. Bu durum günümüzde tarımsal-kırsal alanların

değişiminde karşılaşılabileceğimiz en önemli konudur (Wolpe, 1980; Taylor, 1979; Palmer, 1977; Mouzelis, 1980).

Yapısal-tarihsel yaklaşımçılar, kapitalist ilişkilerin yayılması ve farklı üretim biçimlerinin kapitalist ilişkilere dönüşmesini veya eklenerek farklı boyutta devam etmesini incelerler (Berstein, 1987; Blaikie, 1980; Bundy, 1979). Özellikle Marksist düşünceye dayalı yapılan açıklamalarda kapitalizmin farklı üretim biçimlerini bünyesinde eriteceği fikrine dayanmaktadır. Diğer yandan da, bazı neo-Marksist (Wolpe, 1980) düşünürlere göre, kapitalizm her zaman diğer üretim biçimlerini yok etmez, fakat kendisine eklenmesini sağlar. Farklı üretim biçimlerinin eklenmesi sadece üretilmesi anlamında değil, fakat kapitalizmin diğer üretim biçimlerine müdahalesini de içerir. Kapitalizm ve diğer üretim biçimleri arasındaki bu ilişki kimi zaman da ilişkinin işlevselliği açısından incelenir (Meillassoux, 1971; Frank, 1979; P-P. Rey, 1973; Cliffe, 1976; Taylor, 1979). Örneğin ucuz işgücü ve ucuz hammadde talebi bu ilişki içinde sayılabilir.

Bu yaklaşım aynı zamanda, bütün ve parça arasındaki ilişkileri içerir. Bu ilişkilerin incelenmesi bütün ve parça arasında karşılıklı etkileşimin daha geniş açıdan gözlemlenmesine fırsat verir. Kırsal kesim-devlet- küreselleşen dünya arasındaki ilişki parça-bütün arasındaki ilişki ile örneklendirilebilir. Genel olarak birey de incelemelerin içinde olmakla birlikte, bireyin toplumsal karakterine vurgu yapar.

Bu çalışmada temel olarak kullanılacak yaklaşım yapısal-tarihsel bakış açısıdır. Bu yazının konusunun niteliğini göz önünde bulundurarak söyleyebiliriz ki; bu tür çalışmalarda kırsal-tarımsal değişimi en iyi inceleyebilecek yaklaşım yapısal-tarihsel yaklaşımdır. Hem politik karar alma sürecinin hem de değişim sürecinin kendisini bu tür içerisinde tarihsel gelişmeleri de ilişkilendirerek konuyu inceleme fırsatı verir. Bu nedenle, kırsal alanda yapılacak olan araştırmalarda yapısal-tarihsel yaklaşımlar temel alınması, kırsal alanda devam eden sosyolojik değişimleri daha kapsamlı ve bir bütün içerisinde inceleme olanağı sağlar. Kırsal alan incelenmesinde bütün-parça ilişkilerini açıklayabilmek, pazara eklenip eklenmemeye boyutlarını ortaya koyabilmesi, siyasi kararların bu dönüşümdeki etkilerinin ortaya konabilmesi, üretim ve mülkiyet ilişkilerinin tanımlanabilmesi açısından, yapısal-tarihsel yaklaşımın çok yönlü bakabilme fırsatı sunabileceği düşünülmektedir. Bu çok yönlü bakış açısı, interdisipliner olarak,

tarihsel, ekonomik, politik ve özellikle sosyolojik bakış açılarını bir arada değerlendirebilmemizi sağlayacaktır.

Türkiye’de Durum

Konu ile ilgili son zamanlarda yapılan çalışmalara geçmeden önce konunun boyutlarından, tarihsel gelişiminden ve Türkiye’nin konumundan kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

Tarım politikası kavramı, devletin tarım alanında üretim, pazarlama, fiyat oluşumu ve tarımsal gelirle ilgili tahlillerde üreticinin karşılaştığı “sorunlara müdahale etmek” ve bu sorunları “çözmek” için aldığı önlemlerin tümünü kapsamaktadır (Kazgan, 2003: 335).

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan ve bir anlamda oluşturulmaya zorlanan uluslararası iş bölümünde, diğer bir adı ile “küreselleşmede”, kalkınmakta olan ülkelere düşen görev hammadde ve tarım alanında üretim yapmaları idi. 1970’li yılların sonuna kadar da Türkiye’nin yapması gereken hammadde üretimi ile beraber tarım alanına yoğunlaşması ve bu alanda ürünlerini dünya piyasalarını hedefleyerek üretim yapması istenmekte idi. Bu nedenle Türkiye’de tarım alanında ilk değişiklikler özellikle 1950’li yıllarda başlamıştır. Tarım sektörünün mekanizasyonu bir anlamda uygulanan ekonomi-politikalarının ilk ürünleridir. Bu dönemde Türkiye genelinde kırsal kesimde işsizlik sorunu ortaya çıkmış ve kırdan kente büyük boyutlarda göç başlamıştır.

1970’li yılların sonlarında Türkiye’nin üzerine düşen görev, dünya pazarına yönelik montaj sanayini geliştirmektir. Bu yıllarda tarım sektörü de artık kalkınmış ülkelerin gündemine girmiş ve bu alanda çalışmalar başlatmışlardır. 1980’ler ve sonrasında daha önce kalkınmakta olan ülkelere bırakılan tarımsal üretim, artık kalkınmış-merkez ülkeler tarafından da yapılmaya başlanmış bu da bir anlamda özellikle 1990’lardan başlayarak rekabeti artırmıştır.

Tartışma: Tarım Politikaları ve Küreselleşme

Tarım politikalarının küresel düzeyde incelenmesinin temelinde tarım alanında merkez ülkelerin rekabet güçlerini artırmak için uyguladıkları ulusal ve uluslararası politikaları ve bunların uluslararası kuruluşlar yolu ile (IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü v.b.) kalkınmakta olan (çevre ve yarı-çevre) ülkelere uygulatma çabalarının

bulunması konunun daha geniş boyutu ile anlaşılmasında yarar sağlayacaktır.

Merkez ülkelerin tarım sektörüne yönelik politika değişikliklerinin ilk örneklerinden birini Fransa'nın 1962 yılında Avrupa Birliğine (o zamanki adı ile Avrupa Topluluğu) önerdiği tarım politikaları planında görüyoruz (Benli, 2004). Planın temelinde tarımsal destek ve dışarıdan gelen ürünlere "yüksek gümrük duvarları" uygulanması yatmaktadır. Plan sonraki yıllarda "birlik topraklarında gıda üretimini artırmak ve dış pazara bağımlılığı en aza indirmek" amacı ile uygulanmaya başlandı.

Genel olarak bakıldığında, özellikle merkez ülkelerin uyguladıkları tarım politikaların temelinde ülkelerinin tarım ürünleri konusunda dışa bağımlılığını azaltmanın yanı sıra, tarım sektörünün değişken yapısı nedeni ile (hassas olan fiyat dengeleri, doğal şartlar, fiyatların mevsime göre değişmesi, üretim fazlası v.b.) bu sektörde ortaya çıkan riskleri, sorunları ve bunun sonucunda ortaya çıkacak genel ekonomide ve toplumda oluşacak sorunları en aza indirmek amacı yatmakta olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu nedenle hükümetler uyguladıkları tarım politikaları ile genel olarak hassas yapısı nedeni ile fiyat dalgalanmalarından zarar görebilecek tarım sektörünü korumak ve aynı zamanda üretim yetersizliği nedeni ile tüketicilerin zarara uğramasını önlemek amacını güderler.

Tarıma devlet müdahalesi ya da tarım sektörünün desteklenmesi bugün sadece az gelişmiş ülkelerde değil fakat özellikle 1980'lerden itibaren artan oranlarda gelişmiş ülkelerde de yaygındır. Kazgan'ın (2003: 335) belirttiği gibi "serbest rekabet düzeni ile bütünleşme girişimindeki Avrupa Birliği ve EFTA ülkeleri ya da liberal piyasa düzenine bağlı ülke ABD, tarıma devlet müdahalesinin yoğunluğu ile göze çarpmaktadır".

Tarım ürünleri piyasası küresel boyutta en çok müdahale edilen piyasalardan birini oluşturması nedeni ile Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) toplantılarında üzerinde en çok tartışılan konuları oluşturmaktadır (Dölekoğlu, 2003). Dünya Ticaret Örgütü'nün 13-18 Aralık 2005 günleri arasında yapılan konferansında kilit konuyu tarım oluşturmuştur. Başta ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinin uyguladığı tarım desteklerinin diğer ülkelerde yarattığı haksız rekabet nedeniyle daha önceki toplantılarında sonuca ulaşamayan DTÖ'de gündemi sübvansiyonlar olmuştur.

Tarım politikaların küresel boyutu ile incelenmesi temel olarak bu konuda etkin olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ/WTO), IMF, Dünya Bankası, OECD, Avrupa Birliği ve benzeri kuruluşların konu ile ilgilerini de tartışmayı gerektirmektedir. Özellikle DTÖ ve Avrupa Birliği Türkiye’de tarım politikalarının oluşumunda çok büyük etkisi olan iki kuruluştur. Bu etkiler değişik boyutlarda tartışılabileceği gibi, Günaydın’ın (2003: 39) da belirttiği şekli ile bu kurumlar ABD ve AB’nin tarım alanında dış ticaret paylarını artırmak amacı ile geleneksel tarım rekabetinden kurtulmak ve çevre ülkelerin tarımsal üretimlerini çökertmek amacı ile çevre ülkelerine tarımsal destekleme sisteminin kaldırılması gibi bazı tarımsal ekonomi politikalarını dayatmaktadır. Bu bir anlamda “yenidünya düzeni”nin oluşturulması ya da diğer bir deyişle “küreselleşme”nin bir gereğidir. Örneğin AB ülkelerinin tarım sektörüne 2002–2004 yıllarında desteği ortalama yüzde 34 iken bu oran aynı yıllar için Türkiye’de yüzde 25’lere gerilemiştir ve gerilemeye devam etmektedir (OECD 2005: OECD Summaries).

Küreselleşmenin çok farklı boyutlarından bahsetmek mümkündür. Genel olarak küreselleşmeyi kültürel, ekonomik, haberleşme ve politik olarak temel etki alanlarına göre tanımlayabiliriz (Chase-Dunn, 1999). Fakat bu sınıflandırma ile beraber küreselleşmenin genel olarak bir bütün olduğunu ve bu farklı alanların birbiri ile bağlantısı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kısaca değinmek gerekirse, küreselleşme kavramı ile anlatılmaya çalışılan bir anlamda tüm dünyayı kapsayan her boyutta ve türdeki ilişkilerin birbiri ile ilintili olduğudur.

Küreselleşen ve yenidünya düzeni olarak adlandırılan ya da kapitalist dünya düzeni olarak kavramlaştırılabileceğimiz özellikle son 25-30 yıllık oluşum, bir anlamda ülkelerin ekonomik, siyasi ve kültürel alanda Chase-Dunn’ın (2005) kavramlaştırdığı gibi “hegomonik” güçlerin (hegemonic powers) yarışını simgelemektedir. Diğer yandan ulusal düzeyde özellikle az gelişmiş ülkelerde ekonomik ve politik güç şehirlerde toplanmıştır. Bu nedenle hükümet politikalarının, tarım politikalarından sosyal politikalara kadar hemen her alanda, şehirleri ön planda tutan tutum içerisinde olduğunu söylemek yanlış olmaz (Handelman, 2004: 250). Örneğin “küçük meta” üretiminin yoğun olduğu tarımsal yapı içerisinde bölüşüm ilişkilerini inceleyen Boratav (1992: 44, 50) uygulanan ekonomi politikaları sonucu köylünün payının gittikçe azaldığını fakat kentli tüccarın payının artmakta olduğundan bahsetmektedir. Winter (1994) özellikle 1980 sonrası uygulanan tarıma

yönelik ekonomi-politikalarında tarım dışı çıkar gruplarının belirleyiciliğinden bahsetmektedir.

Bilindiği gibi kapitalizmin temelini sermaye birikimi oluşturmaktadır. Bu birikimin oluşması için kimi zaman yerel üretimin tasfiye edilmesi ya da Shumpeter'in (Keyder, 2004) dediği gibi "yaratıcı yıkıcılık" olması kaçınılmazdır. Bu açıdan bakıldığında bir anlamda sermayenin küreselleşmesinin yerel üretimlerde ne gibi etkiler yaptığı özellikle son 25-30 yıldır sosyal bilimlerde önemli tartışma konusunu oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında kapitalizmin yayılması ya da diğer üretim biçimlerini dönüştürmesi uzun bir süreçtir. Keyder'in (2004) de belirttiği gibi kapitalizm yaklaşık 500 yıllık geçmişinde daha fazla kar peşinde koşmayı sürdürmüştür. Fakat siyasi dinamikler nedeniyle bazı dönemlerde devlet politikaları nedeniyle kapitalist yayılma kimi engellerle de karşılaşmıştır. Bu açıdan bakıldığında tarım alanında uygulanan ekonomi-politikaları bir anlamda bu dönüşüm ve yayılmanın izlerini taşımaktadır.

Tarım ürünlerinin ticareti genel olarak özellikle sömürgeciliğin yaygınlaştığı 19. yüzyılda ve sonrasında sürekli bir artış eğiliminde iken 1940'lardan sonra, liberal ekonomi politikalarının uluslararası düzlemde uygulanmaya başladığı 1980'lere kadar bir düşüş eğilimindedir. Fakat 1980'lerden itibaren ticaretin liberalleştirilmesi ve dünya ekonomisinin "bütünleştirilmesi" ile diğer ürünlerde olduğu gibi tarım ürünlerinin ticareti hızlı bir artış göstermiştir (Madeley, 2003: 123).

1980 sonrası pek çok çevre ülkesine uygulatılmak istenen neo-liberal ekonomi politikalarının ürünü olan "yapısal uyum programları" bu ülkelerin kalkınmalarında olumsuz etki yapmış ve bu ülkelerdeki gelir dağılımının bozulmasının yanı sıra kişi başına düşen gelirin azalmasına yol açmıştır. Madeley'in (2003: 125) belirttiği gibi 1960-1980 yılları arasında özellikle uygulanan ulusal kalkınma planları ve stratejileri çevre ülkelerinde kişi başına düşen milli gelirin ortalama yüzde otuz civarında artmasına yol açarken, uygulanan yapısal uyum programları sonunda 1980-1997 arasında yine aynı çevre ülkelerde kişi başına düşen gelir ortalama yüzde 25 oranında düşmüştür. Bu düşüşün temel nedenlerinden birisi uygulanan ekonomi politikaları sonunda ortaya çıkan ticaret ilişkilerinde merkez ülkelerinin yararına olacak şekilde eşitsizlik ortaya çıktığı tartışılmaz bir gerçektir.

Diğer yandan, dünya genelinde "yenidünya düzeni" olarak da adlandırılabilen, küresel iş bölümünün uluslararası etkilerinden

olduğu kadar ulusal ve yerel düzeyde de etkilerinden bahsetmek mümkündür. Küresel düzeyde oluşan politikaların uygulanması sadece uluslararası pazarlara üretim yapan ve küresel boyutta ticaret yapan üreticileri değil aynı zamanda ulusal ve yerel pazar için üretim yapan üreticileri de bir şekilde (fiyatlar, hammadde fiyatları, ithalat, pazarlama olanakları v.b.) etkileyeceği açıktır. Küresel ekonomi düzeyinde piyasalarda alınan kararların, tarımsal üretim yapan bir çiftçiyi etkilemesi kaçınılmazdır.

Genellikle az gelişmiş ülkelerde uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarının ana konularından biri olan özelleştirmelere tarım sektöründeki Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) de dâhildir. Şu ana kadar yapılan özelleştirme uygulamaları gerek işletmelerin satışının yapılması gerekse satış sonrası istenen hedeflere ulaşmaktan uzaktır. Bu nedenle özellikle az gelişmiş ülke ekonomilerinin motoru niteliğindeki KİT'lerin satışı ya o sektörde eksikliğe neden olmuştur ya da o sektörde ülke ekonomisinin dışarıya bağımlılığını artırmıştır (Öztürk, 2003).

Özellikle “küreselleşen” ticaret ilişkilerini ve buna bağlı olarak da üretimi düzenlemek amacı ile 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) çevre ve merkez ülkeler arasında ticaret ilişkilerini “düzenleme” konusunda önemli bir rol oynamıştır. Hükümetlerin tarım sektörüne desteklerini zaman içerisinde azaltmasını isteyen DTÖ, aynı isteği merkez ülkelere uygulatmamıştır. Bunun sonucu olarak çevre ülkelerde tarımsal destek azalırken tarımla uğraşanların gelirleri her geçen gün daha da düşerken, ülkenin ekonomisine de olumsuz etki yapmıştır. Ayrıca, tarımdan geçinemeyen insanlar köyden kente göç ederek kimi yerlerde işsizliğin artması, konut sorunu, suç oranının artması v.b. gibi başka sorunların artmasına da yol açmıştır.

Buna karşın DTÖ'nün kuruluş yılı olan 1995'de merkez ülkelerinin tarımsal desteği 182 milyar dolarken bu rakam 1997'de 280 milyar dolara ve 2000 yılında da 327 milyar dolara çıkmıştır (Madeley, 2003: 127). DTÖ 1995 yılından başlayarak üye ülkelerin tarım ürünlerinin ithalatı üzerindeki gümrük tarifelerinin 2001'e kadar yüzde 36 oranında düşürülmesini istemiştir. Fakat merkez ülkeler dışındaki ülkelere uygulatılan bu antlaşmalar bu ülkelerin ekonomilerinde ayrı bir zarar oluşturmuştur. Diğer yandan yine üye ülkelerin kota kısıtlamalarını 2005'e kadar yüzde 24 indirmesi istenmiştir. Bu konuda da zarar eden yine çevre ülkeler olmuştur.

DTÖ'nün tarım ürünleri konusunda üye ülkelere uygulattığı tarım politikaları sonucunda gelişmiş ülkeler tarım alanlarındaki yüksek koruma düzeylerini korurken, az gelişmiş ülkeler tarım konusunda desteklerini arttıramadıkları gibi azaltmaları da istenmektedir. Bu ve benzeri uygulamalar, durumu Türkiye gibi olan pek çok ülkenin tarımsal üretiminde ciddi sorunlara yol açarken, gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin az gelişmiş ülke ekonomileri karşısında daha da güçlenmesine yol açmaktadır.

Tarım konusunda en az DTÖ kadar etkinliği olan diğer bir konu da Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) dünya ticaretinde olan hâkimiyetleridir. 2000'li yıllarda dünya piyasasında yapılan ticaretin yüzde 70'ini ÇUŞ kendi aralarında yapmaktadırlar. ÇUŞ'in tarım alanında etkileri diğer alanlardan daha yoğun ve daha belirgindir. Özellikle "agri-bussiness" olarak adlandırılan büyük firmalar tarımsal üretimin tarladan pazara kadar tüm aşamalarına hâkimdirler ve bu alanlarda tekelleşmeye gitmişlerdir. Bu firmaların varlığı ve baskıları hem DTÖ'nün kararlarını etkilemekte, hem de hükümetlerin uyguladıkları ekonomi-politikaların belirlenmesinde önemli yer tutmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ulusal ve yerel tarım üreticilerinin küresel pazarlarda herhangi bir etkilerinin olamayacağı gibi ulusal ve yerel marketlerde de varlıkları tehlikeye düşmektedir.

Bir başka önemli konu da, ÇUŞ'lerin tarım alanında özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası devreye girmesi bir anlamda tarımda Goodman ve Redclift'in (1991: 100, 101) kavramlaştırdığı gibi "fordist" yaklaşımın egemen olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında özellikle tarımsal üretimde "agri-bussiness"lerin egemenliği tarımsal üretimde "verimliliğin" artırılmasını sağlamakla beraber tarım sektörünün sanayileşmesine yol açmakta ve bu şekilde belirli ölçülerde küçük üreticilerin yok olmasına ya da iyice zayıflamasına yol açmaktadır. Diğer yandan tarımla ilgili sektörlerde büyük şirketlerin gelişmesi ve bunların besin zincirindeki etkileri ve belirleyici rolleri tüm dünyada sadece üretim ve dağıtımda değil aynı zamanda tarımda kullanılan tekniklerin ve ürünlerin saklanması da tekelleşmeye yol açmaktadır (Öztürk, _____).

Devletlerin tarım sektörüne yönelik destekleme politikalarının genelde doğrudan yardım, taban fiyattan alım yolu ve girdi sübvansiyonları olmak üzere üç yoldan olduğunu söylemek mümkündür. Tarımsal desteklemede uygulanan bu yollar dönemlere göre değişmekle birlikte, bu değişikliklerin temelinde yatan nedenlerden bir tanesi de

uluslararası uygulanan ekonomi politikaları ve pazar koşullarıdır. Uzun yıllar tarıma uygulanan destekler, uluslararası pazarlarda ortaya çıkan fiyat düşmeleri nedeni ile çevre ülkelerini ve tarım üreticilerini zor durumda bırakmış, bir süre sonra da hükümetlerin tarımsal ürünleri desteklemekten vazgeçmelerine ya da daha az desteklemelerine yol açmıştır.

Tarımsal üretimin tamamının tüm dünya için stratejik bir değer taşıdığı tartışma götürmez bir gerçektir. Bu nedenle tarım sektörünün de Türkiye gündeminde önemli yer tutması Türkiye'nin geleceği açısından oldukça önemlidir. İnsan hayatının temel ihtiyaçları olan beslenme ve giyinme tarım ürünlerinden elde edilmektedir. Dünyanın kendine yeten sayılı tarım üreticisi iken, şimdilerde dünyadan tarım ürünleri ithal eden ülke durumuna gelen Türkiye, yanlış tarım politikaları uygulamalarının bir kurbanı olmuştur. Dünyada hızla artan tarımsal teknoloji, bugün dünya tarımını "verimlilik" açısından ilerletmiştir. Türkiye de ise yıllarca uygulanan yanlış tarım politikaları ve "popülist" yaklaşımlar, bugün tarım sektörünü ve üreticilerini de zor durumda bırakmıştır.

Diğer önemli nokta da kapitalist ilişkilerin ve piyasa üretiminin yaygınlaşmasının köy üretimini ne şekilde etkilediğidir. Her ne kadar bu çalışmanın amacı "köylülük ve kapitalizme eklenme" değilse de, konu ile ilgili tartışma bir anlamda bu konuda bir parça bilgi edinmemizi sağlayabilecektir. Boratav'ın (2004) sorguladığı gibi "köylülüğün tasfiyesi" ya da kapitalist ilişkilere "köylülüğün direnmesi" konusu bu konu ile ilgili köylerde yapılacak araştırmalarda açıklık kazanabilecektir. Böyle bir araştırmada temel olarak inceleyecek konu, kırsal kesimde yaşanan sosyolojik değişimlerdir. Bu açıdan bakıldığında böyle bir araştırmada önemle üzerinde durulması gereken konulardan birisi "toplumsal değişim"dir. Kongar (1985: 24) değişmeyi temel olarak insan ilişkilerinde olan değişme olarak açıklamaktadır. Ayrıca, Kongar, insan ilişkilerinin değişimini hem üretim ve mülkiyet ilişkilerinin, hem de anlamların, kuralların ve değerlerin değişmesine bağlar. Bu açıdan bakıldığında toplumsal yapının bir bölümünde ya da tamamında ortaya çıkan değişim tüm toplumsal yapıyı etkileyecektir.

Bu konu ile ilgili son yıllarda Türkiye'de yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu konuya daha çok ekonomik ve siyasi yönleri ile yaklaşmaktadır. Örneğin Doğan (2004) Dünya tarım ürünleri ticaretinin liberalleşmesine yönelik düzenlemelerin Türkiye'nin tarım ve ticaret politikaları üzerine etkileri konulu bir araştırma yapmıştır. Tamyürek

(2000) Türk tarımının temel sorunları ve tarım politikaları üzerine bir araştırma yapmıştır. Akder (1998) Dünya Ticaret Örgütünün tarım anlaşmaları ve Türkiye’de tarımsal desteklemenin geleceği üzerine bir araştırma yapmıştır. Aydoğuş (2001) Dünya Ticaret Örgütü ve tarım politikalarını incelemiştir. Baray ve Ergun (1990) 1980 sonrası uygulanmaya başlanan neo-liberal ekonomik anlayışın Türkiye’de tarım sektörüne etkilerini araştırmışlardır. Ertuğrul (2003, 1996) Dünya Ticaret Örgütü ve Türkiye’de tarım ürünlerinin dış ticaretinde korumacılık ve AB ortak tarım politikaları ve Türk tarımı konularını incelemiştir. Göktürk (2003) Türkiye tarım politikalarının AB’ye uyumunu ve bunun etkilerini incelemiştir. Kendir (2002) Türkiye’de ‘tarım reformu’ olgusunu tarımın küresel boyutu ile ele alıp tartışmıştır. Kasnakoğlu ve Çakmak (2001) ulusal ve uluslararası gelişmeler ve tarım politikalarının belirlenmesi konusunu incelemiştir. Köymen (1999) Cumhuriyet döneminde tarım politikalarını ve tarımsal yapıyı incelemiştir.

Bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu daha çok ekonomik açıdan konuya yaklaşmıştır. Sosyal değişimleri içeren konular da genellikle konuyu ya küresel ve ulusal bağlantıları ile incelemiştir. Konu ile ilgili araştırmalarda, değinilen konular çerçevesinde tarım sektöründe uygulanan ekonomi politikalarının küreselden ulusala ve ulusaldan yerele inen bir ilişkinin saptanması konun daha kapsamlı olarak anlaşılmasına olanak verecektir.

Kaynaklar

- ALTHUSSER, Louis (1991), *Devlet'in İdeolojik Aygıtları* (Çev. Yusuf Alp & Mahmut Özışık), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ANDERSON, Kym & TYERS, Rodney (1991), *Global Effects of Liberalizing Trade in Farm Products*, Harvester Published, Trade Policy Research Center.
- ANDERSON, Kym (1986), *The Political Economy of Agricultural Protection*, London: Allen & Unwin.
- ANDERSON, Kym (2003), "How Can Agricultural Trade Reform Reduce Poverty?", *Centre for International Economic Studies*, Paper no: 0321.
- AYDOĞUŞ, İsmail & İNKAYA, Ahmet (2001), "Dünya Ticaret Örgütü ve Tarım Politikaları", *Afyon İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 1.
- BARAY, A. İlkin & ERGUN, Temel (1990), *1980 Sonrası Dönemde Türkiye'nin Tarımsal Yapısında Ortaya Çıkan Değişmeler*, İstanbul: Friedrich Ebet Vakfı.
- BARTH, F. (1966) *Models of Social Organization*, London: Royal Anthropological Institute, Occasional Paper 23.
- BENLİ, Kaan (2004), "AB Tarım Politikalarına Küresel Bir Eleştiri", <http://ceterisparibus.net>.
- BERSTEIN, Henry (1987), "Of Virtuous Peasants?", *Shanin Peasants and Peasant Societies: Selected Readings*, Oxford: Blackwell Ltd.
- BIGGS, S.D. & KWONG-YUAN, Chong & LANGHAM, Max R. (1977), "Agricultural Sector Analysis", *ADC Teaching and Research Forum*. No. 11, September, New York and Singapore: Agricultural Development Council Inc.
- BLAIKIE, P. & CAMERON, J. & SEDDON, D. (1980), *Nepal in Crisis: Growth and Stagnation at the Periphery*, London: Oxford University Press.
- BORATAV, Korkut (1992), *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BORATAV, Korkut (2004), *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Ankara: İmge Kitabevi.

- BOSERUP, E. (1965), *The Conditions of Agricultural Growth*, London: Allen & Unwin.
- BUNDY, C. (1979), *The Rise and Fall of the South African Peasantry*, London: Heinemann.
- CHAMBERS, R., & HARRIS, J. (1977), "Comparing Twelve South Indian Villages: in Search of Practical Theory", (Eds.) B. H. FARMER, *Green Revolution?*, London: Macmillan.
- CHASE-DUNN, Christopher & E.N. ANDERSON (Eds.) (2005), *The Historical Evolution of World-System*, London: Palgrave.
- CHASE-DUNN, Christopher & HALL, Thomas D. (Eds.) (1991), *Core/ Periphery Relations in Precapitalist Worlds*, Boulder, CO: Westview Press.
- CHASE-DUNN, Christopher (1999), "Globalization: A World-Systems Perspective", *Journal Of World-Systems Research*. V, 2, Summer 187–215. <http://jwsr.ucr.edu/>
- CLIFFE, L. (1976), "Rural Political Economy of Africa", (Eds.) GUTKIN, P. & WALLERSTEIN, I., *The Political Economy of Contemporary Africa*, Beverly Hills and London: Sage Publication.
- DAVID, P. (1971), "The Mechanization of Reaping in the Antebellum West", (Ed.), N. ROSENBERG, *The Economics of Technological Change*. Harmondsworth: Penguin.
- DJURFELDT, G. & LINDBERG, S. (1975), "Behind Poverty: The Social Formation in a Tamil Village", *Scandinavian Institute of Asian Studies Monograph Series*, No.23. London: Curzon Press.
- DOĞAN, Sibel. (2004), *Dünya Tarım Ürünlerini Ticaretinin Liberalleşmesine Yönelik Düzenlemelerin Türkiye'nin Tarım Ve Ticaret Politikaları Üzerine Etkileri*, Muğla: Muğla Üniversitesi.
- DÖLEKOĞLU, Türker (2003), "Türkiye'nin Tarım Ürünleri Dış Ticareti", *Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü*: Sayı 2, Nüsha:2.
- ELLIS, Frank (1983), *Peasant Economics: Farm Households in Agrarian Development*, Cambridge University Press.
- ELVIN, M. (1973), *The Pattern of the Chinese Past*, London: Eyre Methuen

- EPSTEIN, T. S. (1962), *Economic Development and Social Change in South India*, Manchester: Manchester University Press.
- ERTUĞRUL, Cemil (1996), “Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türk Tarımı”, Ankara: DPT AB İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- ERTUĞRUL, Cemil (2003), “Tarım Ürünleri Dış Ticaretinde Korumacılık ve Dünya Ticaret Örgütü”, Tarım ve Mühendislik. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Yayını: Sayı:66-67.
- FENNEL, Rosemary (1997), *The Common Agricultural Policy-Contiunity and Change*, Oxford: Clarendon Press.
- FOSTER, G. M. (1965), “Peasant Society and the Image of Limited Good”, *American Anthropologist*. 67, 2, pp. 293-315
- FRANK, A. Gunder (1979), *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, New York: Macmillan.
- GEERTZ, C. (1963), *Agricultural Involution*, Berkeley: University of California Press.
- GÖKTÜRK, Atilla (2003), “Türkiye Tarım Politikalarının AB’ye Uyumu”, (Ed.) TÜRKAY, Mehmet, *AB Türkiye, Gerçekler, Olasılıklar*, İstanbul: Yenihayat Kütüphanesi
- GOODMAN, David & REDCLIFT, Michael (1991), *Refashioning Nature*, London: Routledge.
- GÜNAYDIN, Gökhan (2000), “Sekizinci Planda Tarım Sektörü”, *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, Yıl:1, Sayı: 3-4 Kasım. ss. 39-44.
- HANDELMAN, Howard (2004), *Üçüncü Dünyanın Meydan Okuyan İlerleyişi* (Çev. Kerim Kaya & Saadet Yıldız), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- HILL, P. (1970), *Studies in Rural Capitalism*, London: Cambridge University Press.
- KASNAKOĞLU, Haluk & ÇAKMAK, Erol (2001), *Ulusal ve Uluslararası Gelişmeler Işığında Etken Tarım Politikaları*, Ankara: TİM Yayınları.
- KAZGAN, Gülten. (2003), *Tarım ve Gelişme*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KENDİR, Hülya (2002), “Küreselleşen Tarım ve Türkiye’de Tarım Reformu” *Praxis*, sayı 9, Ankara

- KEYDER, Çağlar (2004), *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, İstanbul: Metis Yayınları.
- KITCHING, G. (1980), *Class and Economic Change in Kenya: The Making of an African Petite Bourgeoisie 1905-1970*, New Haven, Conn. and London: Yale University Press.
- KJEKSHUS, H. (1977), *Ecology, Control and Economic Development in East African History: The Case of Tanganyika 1850-1950*, London: Heinemann.
- KÖYMEN, Oya (1999), “Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları”, *75 Yılda Köylerden Şehire*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- LACLAU, E. (1971), “Feudalism and Capitalism in Latin America”, *New Left Review*. No: 67; (reprinted in) E. Laclau, “Politics and Ideology in Marxist Theory. London: New Left Books. 1977.
- LONG, N. (1968), *Social Change and the Individual*, Manchester: Manchester University Press.
- LONG, N. (1977), *An Introduction to the Sociology of Rural Development*, London: Tavistock.
- MADELEY, John (2003), *Herkese Gıda* (Çev. Ali Ekber Yıldırım), İstanbul: Çitlembik Yayınevi.
- MEILLASSOUX, C. (Ed.) (1971), *The Development of Indigenous Trade and Markets in West Africa*, London: Oxford University Press.
- MOUZELIS, N. (1980), “Modernisation, Underdevelopment, Uneven Development: Prospects for a Theory of Third-World Formations”, *Journal of Peasant Studies* 7,3, pp.353-74.
- OECD Summaries (2005), OECD 2005: <http://www.oecd.org>.
- ORTİZ, S. (1973), *Uncertainty in Peasant Farming*. London: Athlone Press.
- ÖZTÜRK, Şinasi._____, “Impact of the Development of Agribusiness Companies on Agricultural Sectors”, Yayımlanmamış makale.
- ÖZTÜRK, Şinasi (2003), *Privatization in the Turkish Economy and Neo-Liberal Re-Structuring of the World Economy*, Doktora Tezi, Kansas State University.

Küreselden Yerele Tarım Politikaları
(*From Global to Local Agricultural Policies*)

- PALMER, R., & PARSONS, N. (Eds.) (1977), *The Roots of Rural Poverty In Central And Southern Africa*, London: Heinemann.
- REY, P-P. (1973), *Les Alliances de Classes*. Paris: Maspero.
- SCOTT, James (1976), *The Moral Economy of the Peasant; Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*, New Haven and London: Yale University Press.
- TAMYÜREK, Halil (2000), *Türk Tarımının Temel Sorunları ve Tarım Politikaları*, Muğla.
- TAYLOR, J.G. (1979), *From Modernisation to Modes of Production: A Critique of the Sociologies of Development and Underdevelopment*, London: Martinus Nijhoff.
- TEKİNEL, Osman (2004,) “Tarımın Mevcut Durumu ve Önemi”. *CineTarım*: Sayı 64. <http://www.cine-tarim.com.tr/dergi/arsiv48/arastirma02.htm>.
- WHARTON, C. R. (1971), “Risk, Uncertainty and the Subsistence Farmer”, (Ed.) DALTON, G., *Economic Development and Social Change*, New York American Museum of Natural History.
- WINTER, Michael (1994), *Rural Politics: Policies for Agriculture, Forestry and the Environment*, London: Routledge.
- WOLPE, H. (Eds.) (1980), *The Articulation of the Modes of Production*, London: Routledge & Kegan Paul.